

IVAN DOROVSKÝ

EMANUEL FAIT A STŘEDNÍ ASIE

V 19. století se zvýšil zájem Evropy o asijské a jiné neevropské oblasti. Souviselo to zejména s pronikáním Ruska a Anglie do krajů Střední Asie, s postupným střetáváním ruských a britských zájmů v této části světa a v neposlední řadě s převládajícím feudálním výrobním způsobem. Zájem o tyto geografické oblasti byl ovšem prvotně vyvolán rozvojem průmyslu a obchodu a potřebou vývozu a dovozu. V druhé polovině 19. století a zejména pak po berlínském kongresu 1878 se vymezovaly sféry vlivu mocností ve Střední Asii.

Ve Střední Asii byly v 19. století (kromě několika polozávislých begství a jednotlivých kmenů) tři feudální chanáty — Bucharský, Kokandský a Chivský). V roce 1867 pak bylo vytvořeno Turkestánské místodržitelství se sídlem v Taškentu. Národy a národnosti žijící v uvedených chanátech byly sociálně a ekonomicky zaostalé.

Pronikáním Ruska do Střední Asie, které započalo někdy v 30. letech 19. století, se situace v tamních chanátech podstatně změnila. Postupné začlenění jednotlivých středoasijských územních a správních celků do soustavy ruské říše mělo pro osudy tamních národů a národností objektivně pokrokové důsledky.¹ Především přestaly neustálé feudální války, vytvořily se podmínky pro rychlejší společenský a ekonomický vývoj, pro uzrávání kapitalistických vztahů v lůně feudálního zřízení.²

Počínaje od 2. poloviny 19. století značně vzrostla úloha středoasijského trhu pro odbyt průmyslového zboží z Ruska. Stále výrazněji se rýsovala úloha Střední Asie jako surovinové základny (především bavlny) pro ruský textilní průmysl. Zapojení Střední Asie do rámce ruské říše se od 60. let proto stávalo velmi aktuální. Psalo se o tom dokonce v tisku, že „užitek, který bude mít Rusko ze styků se Střední Asií brzy překoná všechny oběti v této věci“.³

Nebylo divu, že převážná část české veřejnosti, která byla slovansky nebo rusofilsky orientována, projevovala živý zájem o postup Ruska do středoasijského regionu.⁴ Informace nejrůznějšího charakteru mohl český čtenář získat zejména z tehdy existujících prací některých německých a maďarských autorů.⁵ Mohli bychom předpokládat, že se v omezené míře mohly dostat do rukou českého čtenáře rovněž práce některých ruských cestovatelů.⁶

Tehdejší český denní a periodický tisk začal systematictěji seznamovat své

čtenáře s oblastmi Střední Asie až teprve od počátku 2. poloviny minulého století. Převážně přebírané články přinášely informace o ruském postupu, o geografických i etnografických zvláštlostech a o způsobu života středoasijských národů.⁷

Stavba zakaspické dráhy, která byla zahájena počátkem 80. let a jež vedla z Kaspického moře do Taškentu, vyvolala značný zájem české veřejnosti. Patrně proto, že jednak byla jakýmsi projevem ruské (a tudíž i obecně slovanské) síly, a pak také proto, že umožňovala snadnější pronikání do těchto oblastí. Značně se zvýšil dovoz bavlny do středoruských textilních závodů, zejména z Uzbekistánu. Stavba železnic přispěla k odstranění mj. naturálních forem hospodářství. Vznikaly kapitalistické vztahy, rostla města. Přetrvávající rodové a kmenové svazky byly nahazovány národními svazky. Ve Střední Asii, podobně jako na Kavkaze, probíhal vývoj kapitalismu do šířky — jak psal V. I. Lenin.⁸ Na stavbě zakaspické dráhy pracovalo rovněž několik českých inženýrů a dělníků.⁹ Zsvěcené zprávy o stavbě dráhy se objevily jak v populárních časopisech, tak také v odborném tisku. O významu stavby vznikla dokonce rozsáhlejší práce z pera českého slovanofila a rusofila Jana Vaclíka.¹⁰

Český cestopisec, středoškolský profesor, historik a zeměpisec Emanuel Fait (1854—1929) zasvětil svůj život pedagogické činnosti, cestování a popularizaci zejména tří geografických oblastí: první oblast Balkán a v něm především Makedonie a Bulharsko.¹¹ Druhou oblastí Faitových všestranných zájmů byly kraje Kavkazu.¹² Střední Asie pak byla třetí hlavní součástí jeho geografických, demografických, historických, hospodářských, literárně historických, národopisných, folkloristických i topografických zájmů.

Balkán, Rusko, Kavkaz a Střední Asii (stejně jako mnohé další země Evropy, Asie a Afriky) Fait osobně navštívil, některé země dokonce dvakrát. Ze svých cest vytěžil mnoho nejrůznějšího materiálu, který pak postupně zpracovával a doplňoval údaji z odborné i popularizační literatury, z pramenů německých, francouzských, anglických, ale především ruských, „jež většinou v rukou autora se nalézaly“.¹³

Co si Fait patrně dost dobře uvědomoval, byla aktuálnost uveřejňovaných informací. Proto své popularizační články zpracovával velmi pohotově do jednotlivých kratších celků a publikoval v tehdejších časopisech nejrůznějšího odborného i politického profilu. Neexistuje bohužel dosud úplná bibliografie Faitových prací. Ze soupisu, který jsem se pokusil sestavit, vyplývá, že Emanuel Fait byl člověk nesmírně pracovitý. Systematicky a důsledně seznamoval české čtenáře s novými zeměpisnými, politickými, hospodářskými i etnograficko-folkloristickými oblastmi. Měl velmi dobrou schopnost kombinace poznatků z autopsie s informacemi získanými z odborné literatury.

Tematicky se Faitovy kratší i rozsáhlejší články, studie, úvahy a monografie týkají mnoha vědních oborů. Začínal jako literární historik úvahou o A. Mickiewiczovi a A. S. Puškinovi a překlady z Kálidásova dramatu *Urvaši* i z jihoslovanské lidové slovesné tvorby. K nim se pak řadily příspěvky z oblasti mytologie, školství (zejména na Balkáně) i onomastiky. Později se Fait soustředil na vyličení navštívených krajů. Pojednal o zeměpisných (přírodních) poměrech, o demografickém a národnostním složení obyvatelstva, o jeho zvycích a obyčejích, o hospodářských poměrech, způsobu života, o rozvoji průmyslu a obchodu.

Faitova první rozsáhlejší studie z cesty na Balkán již svým názvem, struktu-

rou a obsahovým zaměřením prozrazovala, že jeho přímým i nepřímým učitelem byl v té době již uznávaný historik a jeho současník Konstantin Jireček.¹⁴ Proto patrně nebude zcela náhodné, že K. Jireček měl být jedním z posuzovatelů Faitem předložené habilitační práce o Makedonii a Kavkaze.¹⁵

Výsledkem dvou Faitových cest po tehdejším ruském Turkeštanu (první roku 1889, kdy navštívil kraje Zakavkazska, Baku, Ašchábád, Merv, Čardžúj, druhou roku 1902 po Kavkaze, dnešním Turkmenistánu, Samaře, Buchaře, Chivě, Taškentu, Ferganě) bylo množství materiálu, který Fait zpracoval v řadě článků a jenž v konečné podobě uložil do dvou rozsáhlejších monografií: Ruská Střední Asie. Národopis, poměry národohospodářské, průmysl a obchod (1901) a Středoasijský národové, zvláště v území ruském (1910).

V sérii článků, uveřejněných v odborných a populárních časopisech, stejně jako v knižních publikacích (jak si ukážeme dále) Fait objevil pro české čtenáře Střední Asii a seznámil je do té doby nejpůlňěji jak s přírodou, tak také se způsobem života, s národnostním složením, s rozvojem jednotlivých forem obchodu a výroby. Uvedme zde aspoň jeho rozsáhlejší příspěvek Turkmeni a jejich země,¹⁶ v němž podal informaci o ruských válečných operacích, zdůraznil strategický význam, jaký měl pro Rusko Turkmenistán a vylíčil proniknutí anglických důstojníků do těchto oblastí. V článku Kotlina ferganská a Andidžan přinesl mj. cenné informace o nerostném bohatství a řemeslné výrobě.¹⁷

Krátké i rozsáhlejší Faitovy články, jež se vztahují ke Střední Asii, přinášely nové informace zejména trojího druhu: a) z autopsie i na základě pramenů informovaly o ruském civilizačním úsilí a oceňovaly úlohu Ruska, neboť tuto úlohu „připouštějí, ač neradí, i angličtí soupeři carského panství ve Střední Asii“; b) obsahovaly údaje o hospodářství a způsobu života, které do té doby česká společnost získávala značně obtížně; c) všimaly si krajanských menšin i jednotlivců, kteří se zasloužili o kulturní nebo průmyslový rozvoj těchto oblastí.

Knihu Ruská Střední Asie, národopis, poměry národohospodářské, průmysl a obchod, kterou Fait vydal po své první cestě, rozdělil do dvou rovnoměrných částí. V první části po stručném zeměpisném nástinu tohoto „středu starého světa“ pojednal velmi podrobně (jako snad nikdo u nás před ním) o národnostním složení obyvatelstva. Zsvěcené údaje přinesl Fait zejména o národech a národnostech patřících k mongolské skupině, tj. o Kirgizech, Karakirgizech, Turkmenech, Kuramech, Sartech a Uzbecích. Popsal jejich tělesné vlastnosti, jejich rodinný život, oděv, obydlí, způsob života, náboženství, soudnictví i právo obyčejové, svatební obřady, jejich stravu i některé hlavní antropologické znaky, zmínil se o jejich lidové slovesné tvorbě i o zdravotních poměrech. Faitově pozornosti neušly ani četné národnostní skupiny obývající Střední Asii.

V druhé části práce se pak autor soustředil na to, aby pojednal o způsobech vlastnictví půdy a jejího obdělávání a o pěstování jednotlivých zemědělských plodin, aby mohl upozornit, které oblasti a které plodiny jsou „pro vývoz způsobilé“ a jakými cestami je lze do Evropy dopravovat. Podrobněji a zsvěceně si Fait všiml pěstování bavlny i hedvábnického průmyslu, včelařství, zelinářství, ovocnářství a předvídal, že pokud se budou Turkmeni a Uzbekové věnovat ovocnářství, pak pro „Rusko evropské a západní Sibiř se stane Střední Asie tím, čím je Itálie pro Rakousko a Německo“.¹⁸ Fait ve své knize věnoval

pozornost rovněž pěstování vinné révy a otázkám lesnictví. Dokonce navrhol „utvořiti akciovou společnost k zalesnění krajin nepříhodných pro orbu“.¹⁹

Značné místo ve svých výkladech věnoval Fait chovu dobytka a cestám vývozu surovin, rybolovu, nerostnému bohatství, jež bylo do té doby nedostatečně prozkoumáno, především těžbě uhlí, sádry, železa a zlata. Když psal o nafetě, neopomněl připomenout, že na jejím využití „pracovati se počalo roku 1882 pod vedením Čecha Konrada, jenž na pustou krajinu trpce si stěžoval.“²⁰

Emanuel Fait si dobře uvědomoval, že se stavbou zakaspické železnice otevírají možnosti rozvoje průmyslu. „Továrni průmysl“, upozorňoval, „postupně nabude vrchu, podobně jako se dnes děje na Balkáně i na Kavkaze“.²¹ „Hlavní závadou pro rychlý rozvoj továrního ruchu“ viděl Fait v tom, že byl v té době „velký nedostatek dopravních prostředků všeho druhu“.²² Proto přímo i nepřímě vyzýval, aby se do rozvoje průmyslu vkládal kapitál: „Co zmůže kapitál, nejlépe se ukázalo v Baku. Dokud tam nevložili peníze švédští Nobelové a dům Rotschildů, petrolejové město pouze živořilo“.²³ Uvědomoval si velmi dobře hospodářský význam zakaspické dráhy pro obchod a pro dovoz surovin a strojů a vývoz hotových výrobků. Proto o ní pojednal hned po svém návratu z první cesty do Střední Asie.²⁴

V dosti obširném výkladu o vnitřním obchodu v ruské Střední Asii přinášel Fait cenné údaje o vývozu a dovozu zboží a charakterizoval obchodní význam jednotlivých měst. O významu Střední Asie pak napsal: „Přehled o obchodu nebyl by úplný, kdybychom se nezmínili také o průvozním obratu, který postupně musí nastati, až se doplní časem síť drah mezi Evropou a jižní Asii. Nejpřirozenější a nejkratší cestou mezi Evropou a Indií, dvěma to ohromnými středisky průmyslu a odbytu životních potřeb, jest ruská Střední Asie“.²⁵

Součástí Faitových zájmů byla nejen historická, ale také hospodářská geografie. Proto se zájmem sledoval budování železnic v Evropě i jinde ve světě, neboť v nich správně spatřoval prostředek pronikání kapitálu do vzdálených oblastí.²⁶

Ze čtyř Faitových knižních prací věnovaných Rusku, Kavkazu a ruské Střední Asii patří k nejdůležitějším nesporně monografie o Kavkaze a pak publikace o jeho druhé středoasijské cestě.²⁷ Pojednal v ní o vývoji vztahů mezi Ruskem a Chivským chanátem a ukazoval na snahy Petra I. proniknout nejen na Kavkaz, nýbrž také do Střední Asie. Počátky pronikání Ruska do středoasijských oblastí lze sice klást do konce 18. století, ovšem k připojení Kazachstánu k Rusku například došlo až ve 30. letech 19. století.

Obširný výklad věnoval Fait národopisu Sartů, jejich oblečení, povaze, svatebním zvykům, postavení ženy doma i ve společnosti, rodině i pohřebním rituálům. Podobně postupoval také při popisu dalších národů — Kirgizů, Karakirgizů, Ujgurů, Uzbeků, Kuramů, Turkmenů a některých menších kmenů, dále při výkladech o asijských arijských, semitech i dravidských kmenech.

Mnoho nejednou vzácných postřehů přinesl Fait také o správě, zdravotnických poměrech, o způsobech zábavy na trhu, popsal funkci četných hudebních nástrojů, zmínil se o daních, peněžích, mírách a vahách, o zemědělství a chovu domácího zvířectva, řemeslech a obchodu, soudnictví apod. Přirozeně nemohl nepojednat o soustavě škol. Zvláště si všiml medres (vysokých škol).

Em. Fait podal velmi obširné, zasvěcené a na tu dobu nejdůležitější informace

o náboženském vyznání sunnitů, šiitů, išanů a řady dalších náboženských sekt, jejichž přívrženci žili na území tehdejší ruské Střední Asie.

Ve své knize se Fait značně úspěšně pokusil pojednat o všech oblastech života obyvatelstva, vylíčil události spojené s obsazením Kokandského chanátu a ocenil činnost „balkánského hrdiny“ generála M. G. Čerňajeva, popsal přírodu i národnostní složení, dělá exkurzy do dějin a kultury, věnoval pozornost stykům Ruska s Bucharským emirátem apod. O Turkmenistánu pojednal již předtím podrobněji v úvaze Turkmeni a jejich země.²⁸ Turkmenistánu totiž Fait přikládal správně důležitý strategický význam, neboť zde viděl cestu, kudy by mohla proniknout ke Kaspickému moři Anglie. V téže době pojednal Fait rovněž o jedné z rozhodujících událostí Turkmenistánu v cestopisné črtě Zakaspická dráha.²⁹

Podobně jako v drobných příspěvcích a v první publikaci o Střední Asii, také v této práci Fait do té doby poprvé seznamoval českého čtenáře tak podrobně a zasvěceně s hospodářskými a společenskými poměry, s rozvíjejícím se obchodem a průmyslem.

Jak jsme již poznamenali při analýze Faitovy první publikace o Střední Asii, autor psal své pojednání o hospodářských a s tím spojených obchodních poměrech ve středoasijských oblastech nikoli pouze s cílem seznámit českou veřejnost s akcemi a úspěchy ruské správy. Jak jsem již dříve poukázal, Fait ve svých cestopisných i odborných příspěvcích a studiích upozorňoval český i rakouský průmyslový a finanční kapitál na do té doby nevyužité možnosti. Zabýval se možnostmi proniknutí na trh Střední Asie a vytýkal „rakouskému vývoznictvu“, že si trhu v těchto oblastech nevšímá.³⁰ Jak autor píše, byl za svého pobytu ve Střední Asii vyzván, aby „mezi českými obchodníky působil ku navazování čilejších styků s krajinami středoasijskými“. Jenže s ochotou českých firem navázat styky nebyl příliš spokojen.³¹

Díky E. Faitovi se český čtenář poprvé souvisle seznámil na počátku našeho století se středoasijskou literaturou a kulturou. Do 19. století totiž byly české zprávy o bohaté literární a kulturní tradici středoasijského písemnictví značně úryvkovité. Existovaly pouze některé práce německé.

První Faitovo souborné pojednání o písemnictví a lidové slovesné tvorbě národů a národností Turkestánu poukazovalo především na vzájemné působení a vzájemné propojení jednotlivých autorů a děl, které všechny spojuje literární tradice tzv. muslimského Východu (např. díla persko-tádžické, arabské, indické i ázerbájdžánské literatury).

Zasloužené místo ve své publikaci věnoval Fait ústní lidové slovesné tvorbě, která spolu s poezií tvořila po staletí kulturní tradice. Uveřejnil z ní v překladu více než 140 přísloví, pojednal o svatebních písních Kirgizů a převyprávěl několik legend, báji a pohádek. Část o epickém básnictví, zejména o kirgizském eposu, uveřejněná ve Faitově knize, je svým pojetím rovněž přínosná, neboť v ní ukazuje mj. například na epické básně, které jsou společné jak turkestánské, tak také literaturám Kavkazu i písemnictví tureckému.

Emanuel Fait píše ve své práci také o nejvýznamnějších středoasijských básnických tvůrcích, jakými byli např. klasik uzbecké i tádžické poezie Ališér Navój (2. polovina 15. stol.), který spolu s Abdurrahmanem Džamím ve svém básnickém díle psal o příbuznosti, přátelství a úzkých stycích tádžického a uzbeckého národa. „Český čtenář se tu poprvé dovídá o Bédilovi, vynikajícím persko-indickým básníkoví 17.—18. století, který rozhodujícím způsobem

ovlivnil veškerou středoasijskou literaturu na další století a působí do jisté míry dodnes“ — jak píše Jiří Bečka.³² Dále Fait píše o četných významných středoasijských osvícencích, např. o Zókirdžónovi Furkatovi (u Faita jako Firkat — ID) z 2. poloviny 19. století, který ve svém díle propagoval přátelství a jednotu národů Ruska a Střední Asie.

Zajímavé jsou dodnes Faitovy výklady o nejstarší památce tureckého písemnictví.

Jak ve svých cestopisných nebo hospodářsky či národopisně zeměřených drobnějších příspěvcích, tak také v knižních publikacích o Střední Asii věnoval Fait značnou pozornost četným městům, která navštívil a poznal z autopsie — Buchaře, Samarkandu, Taškentu, Anidžanu, Chívě, Čórdžuji, Ašchabádu, Kókandu, Krasnovodsku a celé řadě menších měst. Popsal jejich památky, zmínil se o jejich historii, neopomněl napsat o vzdělanosti a o nejdůležitějších školách, o rušném životě na tržištích, o počtu obyvatelstva, o etnickém složení měst, o nejdůležitějších řemeslech i o tom, co se z jednotlivých měst vyváží.³³

Ve svých výkladech o Střední Asii se Fait zmínil rovněž o českých a slovenských krajanech, kteří se do těchto oblastí dostali v různých dobách a z různých příčin. Tak např. v Buchaře, kterou prošel patrně křížem krážem, zjistil slovenský bazar, na němž prodávali „hlavně Slováci z Uher“. Dále Fait píše o slovenských obchodnících v Kógónu — Nové Buchaře, o gymnaziálním profesoru a hudebníkovi českého původu ve Věrném (dnes Alma Atě). „Slovenský bazar“ si otevřel v Samarkandě jistý obchodník P. Pula, který byl, stejně jako jeho pomocníci, ze Slovenska. Fait uvádí též některé další Čechy, žijící v Samarkandě — zámečníka Bergera a hudebníka Šedivu, který mu údajně řekl, že „v Turkestaně kapelníci vesměs, až na jediného Němce, jsou naši krajané . . .“³⁴

Zájem Emanuela Faita o oblasti Střední Asie nevyplýval pouze z toho, že byl vášnivým cestovatelem, kterého tyto kraje lákaly. Ani pouze z toho, že sem jel pátrat po českých písemných památkách, kterých se měli údajně zmocnit Mongolové při svém vpádu na Moravu 1241.³⁵ Podle našeho názoru byly důvody jeho „asijských cest“ mnohem podstatnější. Domníval se totiž, že seznámí čtenáře (i průmyslníky, obchodníky a bankéře) s do té doby nejméně známými oblastmi, které se v budoucnu měly stát „křížovatkou“ obchodu mezi Evropou a Asií, kde se bude „vyměňovati zboží ze čtyř dílů světa“. Podle Faita se Střední Asie stane „nejdůležitějším ohniskem ruchu . . . Kdo vládne Turkestanem, podrží ve svých rukou klubko nití národohospodářských styků světa“ — psal Fait počátkem našeho století.

Emanuel Fait byl ve své době první český geograf, historik a etnograf, kde-
rý procestoval a na vlastní oči poznal nejen tehdejší území Makedonie a Starého Srbska, nýbrž také oblasti Kavkazu, Střední Asie a Krymu. Geografické, historické, etnografické-folkloristické, orografické, hydrografické i ekonomické poznatky získané studiem především ruských a německých pramenů tak doplňoval vlastní zkušeností z cest. Právem proto můžeme říci, že teprve Emanuel Fait objevil pro českého čtenáře Střední Asii a pouze o něm lze napsat, že byl ve své době i později nejen nejlepším znalcem středoasijských poměrů v českých zemích, nýbrž spolu s několika dalšími odborníky i jedním z nejlepších cestovatelů v Evropě.

Četná svědectví, která Emanuel Fait o Střední Asii podal, nejsou dodnes

překonána. Snad i Fait znal legendu o studni v Římě a o její kouzelné moci. A snad i Fait potvrdil svým dílem to, co napsal o několik desítek let později Julius Fučík, který procestoval středoasijské republiky již za jiných společenských podmínek: „... člověče, který jsi jednou prošel sovětskou Střední Asií, zamiluješ si tuto zemi hlubokou láskou a znovu a znovu se budeš do ní vracet. Ne voda, ale lidé tu mají takovou moc, a není to kouzlo, ale síla jejich rukou, která na tebe tak působí...“³⁶ Fučík poznával sovětskou skutečnost a navštívil mnohá místa, do nichž před ním zavítal E. Fait. Je tak tedy Faitovým pokračovatelem. Bartíkovy nedávno vydané reportáže o sovětských středoasijských republikách pak náš obraz poznávání Střední Asie v průběhu jednoho století doplňují.³⁷

Z toho, co jsme řekli, je patrné, že E. Fait navazoval svými postupy a přístupem na pozitivismus, jak je uplatňoval ve svém díle Konstantin Jireček. Shodně s Jirečkem uznával například užitečnost statistických údajů, které uplatňoval zejména při výkladu hospodářských dějin a stavu obchodu. Podle J. Kudrny lze totiž říci, že právě hospodářské dějiny jsou produktem pozitivismu.³⁸ Fait nepodléhal představám některých pozitivistů o neměnnosti společenských poměrů.³⁹ Upozorňoval sice na nevyužité možnosti vývozu českého kapitálu do středoasijského regionu, nikdy však otevřeně nehlásal hospodářskou a politickou expanzi do těchto oblastí. Mohli bychom však říci, že shodně např. s německým historikem K. Lamprechtem, který se v 90. letech přihlásil k pozitivismu, kladl značný důraz na hospodářské dějiny a s tím spojený obchod. Fait se pokoušel o vylíčení všech stránek společenského života: o zachycení složité národnostní problematiky, sociální základny, vývoje a současného stavu kultury i poměrů politických:

Poznámky

¹ Poljakov, S. P.: *Progressivnyje posledstvija prisojediněnija Srednej Azii i Kazachstana*, Taškent 1970. Tak také viděla civilizační činnost Ruska tehdejší česká publicistika (viz např. Srb, A.: *Kulturní dílo Ruska*, Osvěta, 1904, s. 292—300), která na druhé straně hodnotila anglickou koloniální politiku velmi negativně. V podobném duchu jako sociální demokrat A. Srb psal o ruském pronikání do Střední Asie také Em. Fait.

² *Dějiny světa*, 6, Praha 1964, s. 502.

³ *Tamtéž*, s. 500.

⁴ Timto slovem označují podle pojetí některých sovětských autorů takové území, „k němuž patřilo obvykle několik státních či etnických celků a které mělo shodné tempo vývoje, vnitroformační periodizaci, obdobnou skladbu třídních sil i zastoupení nesystémových prvků atd., a lišilo se tak od jiných regionů v rámci téže společenskoeconomické formace“. Viz *Teoretické problémy světového historického procesu*, Praha 1984, s. 6.

⁵ Např.: Ritter, K.: *Die Erkundung von Asien*, Berlin 1832; Humboldt, A. von: *Mineralogisch-geognostische Reise nach dem Ural, Altai u. d. Kaspischen Meere*, 1—2, Berlin 1837—1842, týž: *L'Asie central*, 1—3, Paris 1843; Vambéry, A.: *Skizzen aus Mittelasien*, Leipzig 1866; týž: *Geschichte Bokharas oder Transoxaniens*, 1—2, Stuttgart 1872; týž: *Zentralasien und die englisch-russische Grenzfrage*, Leipzig 1873; Hellwald von Heller, A. T.: *Zentralasien*, Leipzig 1875; týž: *Die Russen in Zentralasien*, Augsburg 1873 aj.

⁶ Např. *Putěšestvije Fedčenko po Turkestanu*, Petěrburg 1873.

⁷ Např. *Bocharského emira hlavní stan*, Světozor, 1, 1867, s. 193—194; g. bs.: *Chiva a její obyvatelé*, tamtéž, 1873, s. 429, 441; *V hlavním stanu ruského Turkestanu*, tamtéž, 1874, s. 396; Bašan, A. F.: *Slovanstvo v Asii a výprava chivská*, Osvěta, 4, 1874, s. 1—17, 94—102, 179—186; *Mezi Kirgi-*

zy, Světozor, 1874, s. 130; *Převalský ve Střední Asii*, tamtéž 1878, s. 563; *Po Buchaře a Afghanu. Cestopisný náčrtek dopisovatele Golosu*, tamtéž, 1879, s. 143, 155, 190; *Z okolí jezera Aralského*, tamtéž, s. 46; *Rusové v Turkestanu*, tamtéž, 1879, s. 586; *Sempalatinská oblast*, tamtéž 1880, s. 382; *Na pobřeží Amu-darje*, tamtéž, 1881, s. 190; *Regelova výprava do Střední Asie*, tamtéž, 1882, s. 96, 180, 408.

⁸ Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 3, Praha 1952, s. 581.

⁹ Bečka, J.: *Ruská Asie a Emanuel Fait*, Slovanský přehled, I, 1980, s. 76.

¹⁰ Jaromír, J.: *Rusové a Angličané ve Střední Asii. Stavba zakaspjiské železnice*, Zeměpisný sborník, 2, 1887, s. 7—16, 71—96; En, A.: *Ruská středoasijská dráha*, Světozor, 21, 1887, s. 32, 503—506, 564; Filip, J.: *Zakaspická dráha*, Besedy lidu, 1, 1893, s. 142—144; Vaclík, J.: *Zakaspjiskaja železnaja doroga i jeho značeníje*, Petěrburg 1888.

¹¹ Dorovský, I.: *Faitův přínos pro poznání Makedonie*, in: *Otázky dějin střední a východní Evropy*, Brno 1971, s. 245—262; týž: *České země a Balkán. Kapitoly z dějin česko-makedonských a makedonsko-českých styků*, Brno 1973, s. 105—124. Tamtéž *Faitova bibliografie*.

¹² Dorovský, I.: *Emanuel Fait a Kavkaz*, SPFFBU, řada historická, 1985, s. 73—80.

¹³ Fait, Em.: *Středoasijské národové, zvláště na území ruském*, Praha 1910, úvod, s. 1.

¹⁴ Dorovský, I.: *Konstantin Jireček. Život a dílo*, Brno 1983.

¹⁵ Dorovský, I.: *České země a Balkán*, s. 122. Viz též *Iz archiva na Konstantin Jireček, III*, Sofie 1963, s. 150.

¹⁶ ČČM, 54, 1890, s. 236—254, 390—404.

¹⁷ Protože se materiál obsažený v článcích o Střední Asii v té či oné podobě objevuje také ve Faitových knižních publikacích, uvádím je zde pouze pro informaci a nerozebírám je podrobněji. Činím tak u obou publikací. Viz mj. Fait, Em.: *Asijské dráhy*, Sborník čs. společnosti zeměvědné, 1898, s. 257—264; *Bavlna ze Střední Asie*, Vesmír, 1892, s. 155—160; *Čínské dráhy*, Sborník čs. společnosti zeměvědné, 1898, s. 246—248; *Merve a jeho oáza*, Osvěta, 1890, s. 375—381; *Na tácky ke Kirgizům*, Lumír, 1897, s. 339—341, 354—359, 367—369; *Pěstování bavlníku ve Ferganě*, Vesmír, 1905, s. 134—135, 158—159; *Úl ve Střední asii*, Vesmír, 1904, s. 210—211; *V Taškentě a Samarkandě*, Osvěta, 1904, s. 43—51, 116—126; *Včelářství v chanátu bucharském*, Vesmír, 1904, s. 186—187; *Zakaspická dráha*, Osvěta, 1890, s. 193—203.

¹⁸ Fait, Em.: *Ruská Střední Asie. Národopis, poměry národohospodářské, průmysl a obchod*. Praha 1901, s. 38.

¹⁹ *Tamtéž*, s. 40.

²⁰ *Tamtéž*, s. 47.

²¹ *Tamtéž*, s. 50.

²² *Tamtéž*, s. 51.

²³ *Tamtéž*, s. 52.

²⁴ Fait, Em.: *Zakaspická dráha*, Osvěta, 1890, s. 193—203.

²⁵ Fait, Em.: *Ruská Střední Asie*, s. 58.

²⁶ Fait, Em.: *Dráhy v Persii*, Sborník čs. společnosti zeměvědné, VII, čís. 1, 1901, s. 11—16, 76—82; týž: *Asijské dráhy*, tamtéž, IV, s. 257—264.

²⁷ Fait, Em.: *Středoasijské národové, zvláště na území ruském*, Praha 1910, 60 stran.

²⁸ Viz pozn. 16.

²⁹ Viz pozn. 24.

³⁰ „Rakouští vývozníci těchto zajisté výnosných trhů téměř vůbec nedbají, a také se zdá, že na ně ani pro přístě mnoho nemyslí“. Fait, Em.: *Asijské dráhy*, Sborník čs. společnosti zeměvědné, 1898, s. 263.

³¹ „Po návratu svém vyzval jsem jednotlivé pražské firmy osobně, aby zapřádaly obchodní spojení s Turkestanem, ale našel jsem málo ochoty“. Fait, Em.: *Středoasijské národové, zvláště na území ruském*, s. 373.

³² Bečka, J.: *Ruská Asie a Emanuel Fait (1854—1929)*, Slovanský přehled, I, 1980, s. 78.

³³ Fait, Em.: *Středoasijské národové, zvláště na území ruském*, s. 347.

³⁴ *Tamtéž*, s. 367. Viz též Fait, Em.: *V Taškentě a Samarkandě*, Osvěta, 1904, s. 43—51, 116—126.

³⁵ *Tamtéž*, úvod, s. 1.

³⁶ Citováno podle Bartík, P.: *Půl století zápraků. Po stopách Julia Fučíka v sovětských středoasijských republikách*, Lidové nakladatelství, Praha 1983, s. 9.

³⁷ Bartík, P.: *cit. dílo* v pozn. 36; Matoušek, V.: *60 let středoasijských republik SSSR*, Věda a život, roč. 29, čís. 10, 1984, s. 714—717.

³⁸ Kudrna, J.: *Ke krizi pozitivismu v současné buržoazní německé, francouzské a italské historiografii 19. a 20. století*, Brno 1983, s. 14.

³⁹ *Tamtéž*.

ЭМАНУИЛ ФАЙТ И СРЕДНЯЯ АЗИЯ

Уже лет двадцать тому назад оказалось необходимым дать более подробный анализ многосторонней деятельности до сих пор почти полностью забытого чешского историка, путешественника, географа и переводчика Эм. Файта. В статье автор анализирует его популяризаторскую деятельность, его взгляды на историю, школьное дело, литературу и экономику Средней Азии в конце XIX и в начале XX вв. Эм. Файт, по автору статьи, хорошо понимал значение Средней Азии для России и для Австрии. Именно потому он стремился обратить внимание промышленных, финансовых и аграрных кругов на неиспользованные возможности проникновения на среднеазиатский рынок.

Эмануил Файт является автором нескольких десятков книжных трудов и статей. В двух из них он писал о географических, политических, экономических, торговых и этнографических-фольклористических областях Средней Азии, которую посетил два раза: в 1889 и 1902 годах. Заслуга Эм. Файта в том, что он был первым чехом и одним из первых европейцев, который обстоятельно познакомился с Балканами, Кавказом и Средней Азией и дал то тех пор самую объективную картину этих областей.

